

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

ლენხუმური დიალექტი

ლენხუმური დიალექტი, საქართველოს ეთნოგრაფიული კუთხის – ლენხუმის – მცხოვრებთა მეტყველება.

ლ. დ. კილოკავურად ერთიანია და თუ რაიმე დიფერენციაცია შეიმჩნევა, ეს აიხსნება მომიჯნავე კილოთა თუ ენათა გავლენით. მომიჯნავე კილოები რაჭული და იმერულია, მომიჯნავე ენები – სვანური და ზანური.

ლ. დ-ში დასტურდება *ღ, უჟ, ჳ, ს* გვხვდება: ა) *ა* → *ე* დაბოლოების მქონე სახელებთან ნათ. და მოქმ. ბრუნვაში: ბიცოლეღს, ბიცოლეღთ; ბ) კონტამინირებულ ფორმებთან სახ. ბრუნვაში: დედა//დედე დედაღე; უჟ დასტურდება: ა) თანხმოვნის მომდევნო ხმოვნის წინ: ყუჟა; ხმოვნის მომდევნოდ თანხმოვნის წინ: ბეუჟრი; ჳ დამონმებულია მავრცობი – ე ხმოვნის პოზიციაში: კაცსე//კაცსჳ; სპორადულად ისმის გრძელი ხმოვანი, მიღებული ორი ხმოვნის შერწყმით: მერე → მეე → მე *ე*.

ლ. დ-ში ფართოდაა წარმოდგენილი ფონეტ. მოვლენები; *აე* → *ეე*; ბიძაები → ბიძეები; *ოე* → *ეე*: ჩამოეკიდა → ჩამეეკიდა; *აი, ოი* → *ეი*: ბიცოლაი → ბიცოლეი → ბიცოლე; *აუ* → *ოუ*: შინაური → შინოური; *ეუ* → *ოუ*: აპეური → აპოური და სხვ.; *ვე* → *ო* ფართოდაა გავრცელებული ყველა პოზიციაში: სჩვევია → სჩოვია; თავკიდური *ო* ხმოვნის წინ ვითარდება *ვ//უჟ*: ორი → ვორი.

გვხვდება თანხმოვანთა როგორც რეგრესული (*საევის* → *საფსე*), ასევე პროგრესული (*წახდება* → *წახთება*) ასიმილაციის შემთხვევები; თანხმოვანთა დისიმილაცია (*არაფერი* → *არაფელი*, *სულელი* → *სუნელი*). ხშირია ბგერათა დაკარგვა და ჩართვა (ხშირად ერთი და

იმავე ბგერისა ერთსა და იმავე პოზიციაში). სისტემურად იკარგება ს: ეს კაცი → ე კაცი, არის → არი.

ლ. დ-თვის ერთ-ერთი ნიშანდობლივი ფონეტიკური მოვლენაა სუბსტიტუცია: მაღავ → მაღამ, ყავს → ყამს, თევზი → თებზი, ბურღი → ბულღი, საქონელი → სახონელი.

ხშირად იცვლება სნ კომპლექსი: ნასნავლი → ნასტავლი, სწორი → სტორი. ბგერათშენაცვლების ერთ-ერთი გავრცელებული სახეობაა აფრიკატიზაცია: მოხარშავს → მოხარჩამს.

სახ. ბრუნვაში ა ხმოვანზე ფუძედაბოლოებული სახელები = ი ნიშანს არ დაირთავენ, მაგრამ მისი კვალი მაინც ჩანს: ტომარე (← ტომარეი ← ტომარად). ხმოვანზე ფუძედაბოლოებულ ერთ ან ორმარცვლიან სახელებს შესაძლოა დაერთოს ი ბრუნვის ნიშანი: კტეი, უროი. თანხმოვანზე ფუძედაბოლოებულ ორმარცვლიან საკუთარ სახელებში = ი სახ. ბრუნვის ნიშანი ფუძისეულად გაიზრება: ვახტანგიმ, მაგრამ გვაქვს საპირისპიროც: აკაკი - აკაკმა.

უთანდებულო მიცემითი გამოიყენება ლოკატივის დანიშნულებით: ჩამევიდა ლაილაშ. ასევე ლოკატივს გამოხატავს ნანათესაობითარი მიცემითი: მეზობლისას. ნათ. და მოქმ. ბრუნვებში ხმოვანზე ფუძედაბოლოებული სახელები, ჩვეულებრივ, არ იკვეცება და არც ბრუნვის ნიშანი რედუცირდება: ქვაის//ქვადს, ქვაით//ქვადთ. ვით. ბრუნვის ნიშნად გვაქვს - ად → -ათ (||- დ → თ), -ა (სწორა). წოდ. ბრუნვაში გვაქვს - ო (დავითო, მარიამო).

თანდებულთაგან ნიშანდობლივია -კე ← -კენ: ლეჩხუმისკე; -თვინ ← -თვის: ქალისთვინ; -გან თანდებულისანი მოქმედებითი გვხვდება სამი სახით: ოჯახითგან // ოჯახიდგან // ოჯახიდან.

ლ. დ-ში სახელის მრ. რიცხვის მანარმოებელია -ებ, შეინიშნება და-ნ-ი, ძმა-ნ-ი ტიპის მრავლობითიც.

II სუბიექტ. და III ობიექტ. პირები მეტ-ნაკლებად დაცულია ჰ- || ს- ნიშნით: სჭამ, სთხოვ. გმნის ფუძისეული თანხმოვანი ფონეტიკურად ცვლის ნიშანს: ჰყავს → ხავს; ზოგჯერ ჰ- ფონეტიკურად ცვლის ფუძისეულ თანხმოვანს: მოჰპარა → მოფარა, ჰკითხა → ქითხა.

მრ. რიცხვში III სუბიექტ. პირის ნიშანია -ენ; წერენ, წერდ-ენ, გათბ-ენ, გარდამავალ გმნათა აორისტში - -ეს: დაწერ-ეს, კავშირებითში - -ნ: წერდე -ნ.

მრავლობითის აღსანიშნავად ლ. დ-ში გამოიყენება -ყე და არიენ || ლარიენ. -ყე გამოხატავს: ა) ირ. ობიექტის მრავლობითობას: ის მათ უფუჭებდა-ყე; ბ) პირდაპ. ობიექტის მრავლობითობას: მე დავტოვე-ყე; გ) რეალური სუბიექტის მრავლობითობას: ის მათ ხავს-ყე (ჰყავთ); დ) ზოგჯერ რეალური ობიექტის მრავლობითობას: ვენახები გვაყვე ← გვაქვს-ყე ← არიენ; ლარიენ: ისინი დგანლარიენ || დგილარიენ; მას ყავლარიენ; დანოლილარიენ, ნაცემლარიენ.

-ავ თემის ნიშანი დაერთვის წარმოშობით უთემისნიშნო ზმნებს: წერ-ავ-ს. I სერიაში ფართოდ გამოიყენება მიმღობის ფუძისაგან -ობ თემის ნიშნით ნაწარმოები ფორმები: სროულობს → სროულოფს.

ლ. დ-თვის დამახასიათებელია IV სერიის ფორმათა პოვნეობა: ნაპარავა, ნაპარავიყო.

შეუზღუდავად იწარმოება ნასახელარი ზმნები: სახურავი → მოასახურავეფს. ქვე || ქე გვხვდება დადასტურებითი მნიშვნელობით. სპეციფიკური მოვლენაა -სე ნაწილაკ-მორფემოიდის პოვნეობა. იგი დაერთვის ხმოვანზე დაბოლოებულ სახელებსა და ზმნებს: დაეჭირა კაცი-სე, იკითხა-სე. სახელდების პრინციპის თვალსაზრისით საინტერესოა მცენარეთა სახელწოდებანი, ნაწარმოები მო - ო კონფიქსით: მოჭარხლუა// მოჭარხლუე.

ლ. დ. ყურადღებას იქცევს მდიდარი დარგობრივი ლექსიკით. მრავლადაა ბანიზმები: რაგადობს - ლაყობს, ძლაბი - გოგო; სვანიზმები - მექვი (სვ. მექ) - თივის ბულული, მოღავი (სვ. მოღა) - ჭირნახული.

ლიტ.: ლეჩხუმური დიალექტის ლექსიკონი, თბ., 2019; ძ ი ძ ი გ უ რ ი შ., ლეჩხუმური დიალექტი, თბ., 1956; ჯ ო რ ბ ე ნ ა ძ ე ბ., ქართული დიალექტოლოგია, წგ. 1, თბ., 1989.

რ. ლანდია
